

Migracions i societat. Aspectes sociogeogràfics

ÀNGELS PASCUAL DE SANS

Institut d'Estudis Catalans. Secció de Filosofia i Ciències Socials
Universitat Autònoma de Barcelona

En dies passats ja hem tingut algunes sessions d'aquest cicle anomenat «Migracions i societat». No les he pogut sentir totes, lamentablement. Així que és fàcil que repreneu alguna de les qüestions ja debatudes amb anterioritat. Espero tanmateix poder afegir algun element nou, o més aviat aportar un nou punt de vista sobre coses ja tractades.

A la darrera sessió, el dia 19 de gener, vàrem tenir una excel·lent exposició de presentació d'una recerca en curs sobre un aspecte concret de la temàtica de les migracions. Jo, per la meua banda, faré una exposició molt més general, perquè les recerques més acotades en les quals participo les estan portant a terme persones del grup de recerca que dirigeixo (Grup de Recerca sobre Migracions, GRM) i és més aviat a elles a qui correspon presentar-ne els resultats.

Aquestes exposicions generals són un risc perquè ja tots nosaltres sabem moltes coses sobre el tema que ens ocupa, hem llegit i sentit molta informació i molta valoració i hem reflexionat detingudament sobre unes qüestions centrals del debat ciutadà actual. Així doncs, com que el meu àmbit de treball es troba situat a cavall entre la sociologia i la geografia, procuraré introduir en la meua exposició, al costat de la migració, el tema del lloc i la seva importància en la configuració de les històries migratòries. Això porta a plantejar no només com es produeix i què representa la mobilitat espacial de la població, sinó també què és el que propicia o dificulta l'estabilitat de l'assentament i les qüestions que se'n deriven per a la societat catalana. Aquest és un tema la importància del qual és ben present al llarg de la història d'un país com el nostre, on hi ha un pas constant de gent al llarg de la història, i que és un país colonitzat i alhora colonitzador d'altres terres, repoblades en alguns casos amb forts trasllats de població. Però es tracta d'una qüestió menys tinguda en compte. Potser perquè la inestabilitat, la fugacitat d'alguns assentaments, en dificulta l'estudi: és més fàcil indagar sobre les persones que es queden que no pas sobre les que se'n van.

Intentaré, al mateix temps, centrar la meua exposició en un tema acotat, utilitzant algunes de les consideracions que sobre el tema de la relació entre llengua i migració vaig exposar fa poc temps en un col·loqui germanocatalà de lingüistes que va tenir lloc a Alemanya, a la Christian-Albrechts-Universität de Kiel (octubre de 2008).

M'agradaria en primer lloc resumir alguns trets —uns més coneguts que d'altres— que caracteritzen el debat actual sobre la migració als Països Catalans. Són trets que corresponen majorment al tractament que es fa de la qüestió en els mitjans de comunicació i en els debats ciutadans, però que també han traspassat a ambients acadèmics. Alguns són simplement opcions d'enfocament però d'altres són distorsions introductores de biaixos amb els quals tots plegats, acadèmics inclosos, hem acabat ensopegant i que finalment afecten la percepció global de les migracions.

a) D'uns anys ençà, es deixa de parlar de migració procedent de l'Estat espanyol (migració interior de l'Estat espanyol) per passar a tractar quasi exclusivament la migració procedent de l'estranger (migració exterior), i més particularment de migració d'estrangers. Es fa un tall entre aquests dos fenòmens i el segon esborra la importància de l'altre.

b) Es parla bàsicament d'immigració i molt poc d'emigració. Unes persones arriben als Països Catalans i d'altres se'n van des d'aquest àmbit cap a d'altres, i moltes vegades les mateixes persones van i vénen o vénen i van, i es mouen també per l'interior de l'àmbit. Hi ha una focalització notable sobre l'arribada de persones (immigració), deixant de banda la sortida (emigració). Bé, de fet, en realitat el que interessa en el debat corrent és quantes persones «de fora» hi ha en un moment donat. I sobretot quantes són estrangeres.

c) Hi ha un alt grau de confusió en l'ús dels termes *estranger*, *immigrant* i *immigrat*. La confusió semàntica en aquest terreny és xocant, i s'estén fins i tot a l'equiparació entre immigrant i treballador no qualificat. No és estrany, doncs, que hi hagi confusió en el debat del carrer o dels mitjans de comunicació; de fet, es pot dir que són construccions socials sense correspondència amb la realitat, però també en molts treballs acadèmics es troba l'ambigüitat i la indefinició. A vegades les ciències de la societat utilitzen conceptes amb una imprecisió que no es permetria en altres disciplines científiques. I quan la definició és precisa (com és el cas del concepte *estranger*) s'hi associen característiques de manera igualment imprecisa.¹

d) Es para molta més atenció a un tipus social de migrant que a un altre. Així, els desplaçaments de treballadors poc qualificats es prenen en consideració molt

1. Hi ha una tendència —en aquest terreny i en d'altres— al que en podríem dir l'etiquetatge abusiu, i justament sobre qüestions molt imprecises. Quan qualifiquem alguna persona o grup de persones amb el terme *immigrant*, d'alguna manera això engloba exhaustivament tota la seva persona, reduïm el tot a una part. Ho fa la gent al carrer, però els nostres estudis hi contribueixen.

més sovint que els de funcionaris, empresaris, executius o artistes. Tampoc es presta gaire atenció al tema dels jubilats europeus i dels turistes, tot i que sí que es tenen en compte en el cas de les illes Balears i del País Valencià, però com a fenomen relativament desvinculat de la immigració.

e) Hi ha una forta tendència a tractar els aspectes que es consideren problemàtics de la migració, en la línia del miserabilisme que impregna sovint la recerca en ciències de la societat. I això a pesar de l'esforç didàctic, a vegades moralitzant, dels responsables de les institucions públiques i de les associacions per insistir en els beneficis de la migració. Aquest discurs públic moltes vegades va paral·lel al de reforçament de la visió problemàtica.

f) No se sol donar prou importància a la qüestió de la identificació geogràfica de les persones amb els llocs, i especialment amb uns llocs singulars, que serien llocs propis o idiotops, i el paper que tenen en les històries personals i col·lectives.

g) La insistència en el tema de la mobilitat allunya la consideració del tema de l'assentament, que n'és la seva contraproposició, l'altra cara de la relació entre les persones i els llocs.

El conjunt d'aquests elements donen com a resultat una imatge força esbiaixada de la situació de la migració als Països Catalans, tot i que potser lentament aquesta imatge es va redreçant, amb algunes aportacions interessants. La migració entesa com a relació dels individus i dels col·lectius amb l'espai és un tema sens dubte central en l'articulació de tot el conjunt social, i no és doncs d'estranyar que hagi estat objecte d'apropiació per banda de discursos ideològics i polítics. Precisament el tema que vull tractar aquí —migració i llengua— és un exemple particular del risc de distorsió en temes sensibles com aquest.

És ben palesa, i no gens gratuïta, la preocupació per la situació de la llengua catalana als territoris on és la llengua bàsica. Ara bé, tot sembla indicar que s'ha vinculat excessivament l'actual situació precària del català amb els forts desplaçaments de població. Ha estat un recurs fàcil, com passa també en altres camps que —segons ens diuen els polítics— preocupen la ciutadania. Els estudiosos de la població ja ho hem assenyalat moltes vegades en relació amb qüestions com l'atur, la delinqüència, la precarietat de serveis i la manca o mala qualitat dels habitatges i de l'urbanisme. I possiblement també és el cas de la llengua.

No es tracta pas de negar la relació entre llengua i migració. Es tracta però de veure que, una vegada més, la presència de població estrangera, i la immigració en general, és un tema al qual es recorre per evitar el plantejament de problemàtiques molt més profundes i estructurals de la societat catalana. En la situació difícil del català hi intervenen de manera radical factors bàsics altres que la migració. En aquest sentit, és clar que la debilitat present de la societat catalana i la forta dependència d'una política espanyola centralista (en tots els camps, no només en la qüestió lingüística) són determinants per entendre què passa i quines són les ame-

naces que pesen sobre la llengua com a element conformador de la identitat col·lectiva.

Ara bé, ja que estem parlant de migració i societat, voldria fer referència a unes característiques específiques del fenomen migratori que poden incidir efectivament en la qüestió de la llengua. I em cenyiré al cas del Principat, tot i que moltes de les consideracions serien extensibles al conjunt del territori català. Aquestes característiques es poden resumir així:

1. La *contundència* dels fluxos migratoris. Dintre de la continuïtat dels moviments migratoris que és habitual en qualsevol societat, a Catalunya hi ha uns períodes d'entrades molt intenses de població. Són fluxos de pes i que es produeixen en períodes curts. Això s'observa tant en el cas de les migracions procedents d'Espanya en els anys vint i trenta i en els anys cinquanta i seixanta del segle XX com en les procedents de l'estranger a final d'aquest segle i a l'inici del segle XXI.

2. La *heterogeneïtat* elevada de la composició dels fluxos, tant pel que fa a la seva procedència i destinació geogràfica com a les classes socials implicades. Els estudis socials solen posar poca atenció en aquesta diversitat.

3. La *provisionalitat* de l'assentament d'una part de la immigració que arriba a Catalunya. Hi ha una forta entrada de gent, una part de la qual s'hi instal·la de manera més o menys permanent i una altra part que emigra de nou.

4. La *superposició* entre les migracions que es produeixen entre Catalunya i Espanya i les que es produeixen entre Catalunya i països estrangers. Unes i altres es reforcen parcialment pel que fa a l'aportació de característiques culturals i lingüístiques.

5. La *coincidència* entre la llengua de l'estat del qual Catalunya forma part actualment i la d'una proporció molt considerable de la immigració.

Tot plegat conforma ara un panorama d'una societat amb components molt diversos, i al mateix temps amb un alt grau de foraneïtat i notable presència de transeünts. Aquesta situació proporciona un dinamisme demogràfic i una convulsió social que vénen a afegir-se a les derivacions de les dinàmiques migratòries del segle passat. A continuació tractaré d'ampliar el que he volgut sintetitzar esquemàticament, posant èmfasi especial en allò que afecta el tema de la situació de la llengua catalana a Catalunya.

LA CONTUNDÈNCIA DELS FLUXOS

Els desplaçaments de població que en alguns moments del segle XX es van originar en diferents zones d'Espanya amb destinació a Catalunya van representar una entrada en aquest darrer país de centenars de milers de persones foranes, moltes de les quals s'hi van quedar, i es van generar unes anades i vingudes considerables entre els llocs d'origen i els de destinació. Fluxos d'aquesta magnitud no són

habituals, fora de situacions excepcionals de conflictes bèl·lics o catàstrofes climàtiques. En els anys cinquanta i seixanta —amb el precedent dels anys de la dictadura de Primo de Rivera i dels desplaçaments directament lligats a la guerra del 1936-1939— es tractava d'uns fluxos que partien d'una societat eminentment agrària i es dirigien cap als punts d'industrialització, al País Basc i a Catalunya, afegits als desplaçaments institucionals de funcionaris de l'Estat (Cardelús, Pascual de Sans i Solana Solana, 1999, p. 125). Per tenir una idea de l'ordre de magnitud d'aquests fluxos i la seva incidència en la població de Catalunya podem citar, pel que fa als anys seixanta, que el saldo migratori directe (diferència entre entrades i sortides) amb Espanya només per al període 1962-1970 va ser de 640.128 persones, que sobre una població de 3.925.779 en el cens de 1960 representaria un 16 %.

Unes dècades més tard, a final del segle passat i en aquest primer decenni del segle XXI, s'ha produït una nova arribada forta de població forana a Catalunya —ara població estrangera, que s'afegeix a la que segueix arribant d'Espanya—, que sembla molt forta però no excedeix de moment la contundència numèrica dels fluxos anteriors. Tot i així, l'ascens de població estrangera resulta ben notable. Si en el cens de població de 1991 constaven 28.561 estrangers a Catalunya, els empadronats en data 1 de gener de 2008 ascendien a 1.097.966,² ara bé, sobre una població total (7.354.441 habitants empadronats) molt més alta que el 1991 (6.115.579 habitants censats per l'Instituto Nacional de Estadística (INE)). La proporció passa d'estar per sota del 0,5 % el 1991 i del 2,9 % l'any 2000 a situar-se a prop del 15 % el 2008.

LA HETEROGENEÏTAT EN LA COMPOSICIÓ DELS FLUXOS

La constatació d'aquests grans fluxos a què m'acabo de referir acaba sent un mal resum de la qüestió, i encara més quan es consideren només les entrades de població (immigració) i no les sortides, i només les que són protagonitzades per treballadors de categories laborals baixes. Els fluxos són sempre pluridireccionals, n'hi ha contínuament des de diferents procedències i cap a diferents destinacions —amb intensitats oscil·lants, això sí— i totes les categories socials participen de la mobilitat. Es mou molta gent en cerca de seguretat i en cerca de treball, en tots els nivells de qualificació, des del peonatge agrícola o de la construcció fins a les feines més qualificades, siguin enginyers, metges, advocats, professors, etc. Però també va i ve gent per muntar empreses o per fer negocis, legalment o al marge de la llei. I vénen i van jubilats, estudiants i familiars dels que es desplacen. I els turistes es-

2. Xifra que, com és sabut, no inclou les persones no registrades, que representen un nombre fluctuant però certament elevat i, per contra, pot tenir un cert grau de sobreestimació (duplicacions, absències no detectades...).

trangers o espanyols, que han crescut exponencialment en els darrers anys, amb estades de durada variable.

Encara que les aparences —i la publicitat que les conforma— semblin indicar el contrari, les categories més mòbils no són pas les de nivell més baix. Més aviat al revés. El que passa és que sovint no s'aplica el nom *immigrant* o *emigrant* a l'estudiant, el professor, la persona que es desplaça per treballar de directiu, l'empresari, el comerciant, el jubilat, el funcionari, l'artista. Però aquestes categories existeixen i es mouen, i de quina manera! Alguns sectors de població tenen la mobilitat inscrita ja en la seva carrera: vegi's el cas del funcionariat, des de sempre, o els empleats d'empreses públiques o privades d'àmbit estatal o multinacional, i cada vegada més es demana disponibilitat al desplaçament també a altres categories de població. Això ja es podia constatar en les migracions procedents d'Espanya en dècades passades, quan les categories amb la taxa de mobilitat més alta no eren pas els treballadors sinó els professionals i tècnics, els directius d'empreses i els funcionaris públics superiors (a part, és clar, de les forces armades, la categoria més mòbil). I en el cas dels fluxos d'estrangers del tombant d'aquest segle, és prou clara la presència de persones procedents de l'estranger no només entre els treballadors no qualificats sinó entre les categories citades més amunt. Aquestes categories «altes» no formen el gruix quantitatiu de la immigració, evidentment, però és que tampoc formen el gruix de la població en el seu conjunt. I són aquestes categories les que, pel seu prestigi i pel seu poder, tenen al cap i a la fi una major incidència sobre la societat, en tota una varietat de qüestions importants, entre les quals hi ha la llengua³ (Pascual de Sans, Cardelús, 1990, p. 192).

LA PROVISIONALITAT DELS ASSENTAMENTS

És obvi que el tema de la migració no s'exhaureix amb la simple consideració que unes persones que surten d'un lloc se'n van a viure a un altre lloc. Les històries migratòries són molt variades, amb trajectòries a vegades simples i altres vegades ben complexes, i les relacions amb els llocs implicats ofereixen també tota una gamma de possibilitats.

Hi ha una part de la població que arriba a Catalunya que no s'assenta al país o ho fa de manera provisional. Algunes persones hi estan de pas per elecció, perquè la destinació del seu projecte migratori és una altra i Catalunya és aleshores una etapa (tot i que el projecte pot variar amb les circumstàncies, és clar). Unes altres hi estan de pas perquè tot i ser Catalunya la destinació elegida no poden esta-

3. En això haig de dissentir de l'opinió de molta gent i també del parer d'alguns estudiosos, que defensen que els forasters de nivell social alt s'adapten millor als costums del lloc on s'instal·len, perquè el seu nivell cultural els permet accedir a eines com ara la llengua (vegeu, per exemple, Portes, 2008). No cal dir que aquesta òptica és ben pròpia d'una visió del «nord».

bilitzar la seva situació per falta de reconeixement legal, per falta de treball o per algun altre impediment major. I encara unes altres són a Catalunya perquè de moment han vist tancades les portes d'altres destinacions.

Prenent el cas d'una persona (o un grup familiar o d'un altre tipus) que arriba a Catalunya, la relació que s'estableix amb la societat d'aquest país pot donar lloc a un seguit de figures: el *transeüint* o *passavolant*, que està de pas per les circumstàncies que sigui, triades o imposades, i actua com a tal; el *forà* o *foraster*, que es manté com a persona externa; el *resident temporal*, que ja entra en el joc de la societat on ha arribat —tot i que tingui la idea que és per un temps més o menys acotat—; el *resident permanent*, que després d'un procés de durada variable ja passa a ser un integrant més del país on s'instal·la, i el *transterrat*, terme que es podria aplicar al resident permanent que opta per quedar al marge de la societat de recepció i mantenir de manera predominant els vincles amb una altra societat, generalment la de procedència.

Moltes de les persones que han arribat a Catalunya, espanyoles o estrangeres, procedents o bé d'altres llocs de l'Estat o bé d'altres països, continuen el seu desplaçament, sigui per l'interior de Catalunya o per més enllà. La mobilitat sol ser major a l'inici de l'estada en una regió o un país. Aquesta mobilitat va lligada sovint a circumstàncies relacionades amb el treball o també a l'habitatge i, en alguns casos, als avantatges diferencials d'uns o altres llocs pel que fa a condicions de treball, salaris i l'obtenció dels papers necessaris per a una estada regular, tot això situat en un context de funcionament intens de xarxes socials, entre les quals hi ha les xarxes familiars (De Miguel Luken, Solana Solana i Pascual de Sans, 2007). Com ja s'apuntava més amunt, no hem d'oblidar tampoc que una part dels que arriben a Catalunya ho fan com a mal menor, descartades per difícils o impossibles altres destinacions preferents. Catalunya no és una elecció en primera instància, si bé és clar que algunes de les persones que estan de pas poden finalment assentar-se a Catalunya d'una manera estable. El mateix passa amb l'arribada d'estrangers a altres llocs d'Espanya. Tot això dóna lloc al fet que moltes estades tinguin un grau elevat de provisionalitat, cosa que repercuteix sens dubte en el caràcter de l'assentament.

Alguns estudis recents corroboren aquestes consideracions. En un treball fet sobre col·lectius pakistanesos, equatorians i marroquins, la provisionalitat es posava clarament de relleu en l'anàlisi de les entrevistes i això ens portava a qualificar Catalunya (i Espanya) de destinació oportunista (Artal Rodríguez, Pascual de Sans i Solana Solana, 2006). En aquest mateix estudi s'assenyala que per a molts immigrants procedents de l'estranger Catalunya i Espanya apareixen com a llocs indiferenciats. Són també molt interessants les dades sobre mobilitat interna que es troben en treballs de recerca de col·legues del Centre d'Estudis Demogràfics (UAB), especialment els de Joaquín Recaño (Recaño Valverde, 2002 i 2006).

El fet de l'alta mobilitat de les persones vingudes de fora és molt rellevant respecte al tema de la llengua. En efecte, un assentament més precari, més provisional, una menor estabilitat, ha de repercutir sens dubte en l'escolarització dels menors i en la inserció dels adults, amb conseqüències evidents, entre moltes altres qüestions, sobre l'aprenentatge del català.

LA SUPERPOSICIÓ DELS FLUXOS PROCEDENTS D'ESPANYA I ELS PROCEDENTS DE L'ESTRANGER

Tot i que he fet la distinció entre uns períodes en els quals predominen els fluxos amb Espanya i uns altres en els quals l'arribada d'estrangers se situa en primer pla d'atenció, cal dir que en tot moment un i altre tipus de migració són simultàniament presents a Catalunya, s'hi superposen i reforcen recíprocament la seva incidència. Per posar una referència recent, citem el fet que, segons dades de l'INE, l'any 2007 a Catalunya hi va haver 31.459 altes de residència d'espanyols i 29.183 d'estrangers procedents d'altres zones d'Espanya, i 43.913 baixes d'espanyols i 27.370 d'estrangers amb destinació a Espanya. El mateix any, les arribades procedents de l'estranger són de 6.070 espanyols i 195.663 estrangers.

Sovint s'ha volgut destacar la diferència entre els fluxos procedents d'Espanya el segle passat i els d'estrangers ara, argüint que els components dels primers tenien la mateixa nacionalitat que la població de la societat que els rebia i que, en el seu cas, no s'havien de creuar fronteres administratives per entrar i sortir de Catalunya. Amb això se suposava una afinitat cultural i una llibertat de moviments que no es donarien en el cas de la immigració exterior estrangera. Ambdues coses són supòsits amb una certa base, però segurament excessius, en especial si els utilitzem com a diferenciadors entre aquests dos tipus de fluxos.

En efecte. Si prenem com un element indicador la llengua, ni la immigració procedent d'Espanya ni la procedent de l'estranger comparteixen en general la llengua catalana (exceptuant els procedents del País Valencià o la Franja d'Aragó propera a Catalunya). Que el castellà sigui llengua compartida amb els primers, els procedents d'Espanya, no canvia les coses: també és compartida amb els immigrants procedents de tots els països americans de parla hispana (Equador, Bolívia, Colòmbia, Perú, Argentina, Bolívia, República Dominicana, per citar només els més presents, en un ordre que va variant aquests darrers anys), països d'on vénen precisament una bona part dels estrangers que hi ha a Catalunya actualment. Les xifres no són pas el més important, tractant-se d'un tema sotmès a fortes oscil·lacions i a fortíssimes imprecisions, però per donar un ordre de magnitud diguem que, segons dades de l'INE, l'1 de gener de 2008 només els tres primers col·lectius sud-americans (Equador, Bolívia i Colòmbia) ja donaven una xifra d'estrangers de 186.890 persones, als quals pel tema de la llengua caldria afegir els espanyols na-

cionalitzats procedents d'aquests països i també de l'Argentina, Veneçuela, Xile o l'Uruguai. Al mateix temps, una part del grup estranger més nombrós (el Marroc, amb 207.194 estrangers empadronats d'aquesta nacionalitat en la mateixa data) també té el castellà com a llengua segona o tercera. Més enllà de la llengua, cultura diferent? No entrarem a discutir què és cultura. No està clar que la distància entre un català i un portuguès, per exemple, sigui gaire més significativa que entre un català i un extremeny, posem per cas. I la religió de referència? Evidentment, aquest tampoc no és un element discriminatori entre els fluxos interiors de l'Estat i els altres, els exteriors, encara que sí que és cert que una part de la migració exterior no comparteix com ho feia la interior la base religiosa, encara ara majoritària a Catalunya.

Pel que fa a la llibertat de moviments, en els anys cinquanta hi va haver a Catalunya restriccions a l'entrada de persones procedents d'Espanya. Per descomptat, els que volien entrar trobaven la manera d'esquivar aquestes restriccions, exactament com ho han fet després i encara ho fan ara els immigrants procedents de l'estranger. Amb això no vull pas minimitzar el tema dels papers, dels passaports, dels visats, del control de les fronteres. Només relativitzar les diferències.

LA COINCIDÈNCIA ENTRE LA LLENGUA OFICIAL DE L'ESTAT ESPANYOL I LA D'UNA PART DE LA IMMIGRACIÓ ESTRANGERA

Com acabem d'exposar, molta gent vinguda a Catalunya des d'altres llocs d'Espanya i de països estrangers de parla castellana tenen com a llengua habitual una llengua diferent de la del país on arriben —el català—, si bé en alguns casos no és pas la llengua materna, que també està minorada en els seus països. (És el cas dels que parlen amazic al Marroc, el quítxua a l'Equador o el panjabi al Pakistan.)⁴ Ara cal afegir que aquesta llengua habitual de tants immigrants, el castellà, és la mateixa que la de l'estat que la imposa en forma colonial. Una cosa reforça l'altra: l'oficialitat imposada afebleix considerablement les possibilitats de mantenir l'espai de la llengua catalana. Aquest és un punt ben important però sobre el qual no m'estendré, per la seva obvietat. Per calibrar l'abast d'aquesta coincidència em remeto a les dades del punt anterior.

D'altra banda, la qüestió va molt més enllà del fet que uns immigrants siguin de parla castellana. Persones que tenen molts altres idiomes com a propis, un cop arribats a Catalunya es decanten per aprendre el castellà. Per pròpia iniciativa (suposada facilitat, càlcul d'oportunitats, entorn) o molt sovint perquè els mateixos

4. Ho posava de relleu la professora Carme Junyent, presidenta del Grup d'Estudi de Llengües Amenaçades (GELA) en ocasió de l'exposició «Les llengües a Catalunya», de la qual era comissària i que va tenir lloc a la Universitat de Barcelona el 2005.

catalans els parlen només en castellà i els animen en aquest sentit, sigui per un suposat respecte mal entès, per un acomplexament o per un menyspreu deliberat de la pròpia parla.

LA PERCEPCIÓ DELS FLUXOS I LES SEVES REPERCUSSIONS EN EL TEMA DE LA LLENGUA

Ens podríem plantejar ara quina ha estat la manera de percebre aquests fluxos migratoris per la societat catalana i mirar d'ampliar el punt de la repercussió que han tingut en la qüestió de la llengua. En el moment en què es produïen, les migracions del segle passat van incidir notablement en les societats de partida i en la d'arribada. Aleshores les reaccions quedaven, més bé o més malament, reflectides en els mitjans de comunicació, en algunes pel·lícules i en obres literàries memorables, entre les quals val la pena destacar les escrites per Francesc (Paco) Candel, com ara la coneguda obra *Els altres catalans* (Candel, 1964). En aquell moment, les ciències de la societat no tenien carta de naturalesa a les nostres universitats i els treballs de recerca sobre el tema van ser limitats. Però l'impacte social i econòmic era, sens dubte, com és sabut, molt alt. Què passa actualment? Com es veuen ara les coses?

Doncs la qüestió és que els fluxos migratoris interiors d'Espanya amb Catalunya han desaparegut de l'actualitat, ja no se'n parla. I en àmbits acadèmics se'n parla sobretot en termes d'anàlisi demogràfica i d'anàlisi i planificació urbanística. L'atenció sobre les migracions recau en la migració exterior amb l'estranger, fins al punt que un immigrant és ara entès com a estranger per definició, mai com una persona de Madrid, de Galícia o d'Extremadura instal·lada a Catalunya. Els fluxos d'estrangers semblen ser els únics importants, els que han capgirat el funcionament de la societat catalana. Per què aquesta percepció?

A banda del fenomen universal dels efectes distorsionadors del pas del temps en les memòries individuals i en les percepcions col·lectives, i a banda també de l'immediatisme dels temps presents, on tot passa de pressa i tot és efímer, hi ha potser una cosa que distingeix els fluxos anteriors dels que ara vénen de l'estranger i que podria explicar l'impacte diferencial d'unes i altres migracions. Ho dic només a tall d'hipòtesi, una mica agosarada. La immigració interior del segle passat, tan nombrosa, va quedar relativament concentrada —dic relativament perquè també hi havia, com ara, l'aglomeració de rellogats en els centres de les ciutats—, pel que fa a l'habitatge, en barris suburbials, en zones de nova construcció (polígons, habitatges d'autoconstrucció): els immigrants quedaven tancats entre ells, en els seus cercles. Això en el cas dels treballadors i les seves famílies i en les grans ciutats i àrea metropolitana, és clar, però n'eren centenars de milers. Pel que fa al treball, la concentració es produïa massivament a les fàbriques i els tallers i en alguns treballs de construcció. La immigració de classe social baixa era visible, òb-

viament, però quedava força segregada de la vida dels autòctons, i especialment dels autòctons que disposaven de veu pública.

Ara el panorama ha canviat molt. L'habitatge —malgrat algunes concentracions— està menys segregat que abans. I pel que fa al treball, ja no hi ha fàbriques com abans, i encara menys que requereixin molta mà d'obra. Ara els immigrants de categories laborals baixes es troben en el sector de serveis (a part de la construcció i l'agricultura). Això vol dir que s'ocupen de la canalla petita i de la gent gran, tot a les cases de les famílies ja instal·lades, en major mesura que el servei domèstic anterior. Són col·legues en algunes feines i companys a les aules dels instituts. I, sobretot, serveixen als bars i als restaurants i despatxen a les botigues, també en una mesura molt major que abans. En general, hi ha una forta immersió en el teixit social del país. Catalans i immigrants es troben i es tracten directament, a totes hores i a vegades a la mateixa casa dels primers.

Com repercuteix aquesta situació en el tema de la llengua? Hi repercuteix molt, i crec que també de manera diferencial, en un i altre moment, no pas per la composició dels fluxos sinó per les circumstàncies diferents en què es produeixen. Els fluxos del segle passat van arribar en ple franquisme, en una societat tocada dràsticament per la guerra del 1936-1939, desvertebrada, i en la qual totes les coses públiques i oficials es feien en castellà (per descomptat, l'escola, la premsa, el cinema, el teatre). Catalunya era plena de funcionaris i polítics vinguts d'Espanya, i d'empresaris i professionals centralistes. El català es trobava en situació de resistència, com a llengua que es parlava a casa i al carrer. Els efectes d'aquestes circumstàncies, tot i que a vegades s'hagi parlat d'èxit en la seva superació, encara es deixen sentir. No pas pel fenomen migratori mateix sinó pel marc social en què aquest té lloc (Pascual de Sans, Cardelús, 1990, p. 191-192). Els arribats no van tenir gaires ocasions i facilitats per aprendre el català. Els que el van aprendre —molts, certament— ho van fer per voluntat pròpia d'incorporar-se a la terra on ja preveien que es quedarien molt temps o per sempre. Els seus fills, a l'escola, aprenien el castellà, com tots, cosa que ha propiciat que molts catalans hagin estat i siguin analfabets en la seva llengua. Fins molt després, amb la democràcia, no es passaria a una situació en què el català recuperava espais, a l'escola i fora d'aquesta.

Ara, amb els fluxos predominants d'estrangers, algunes coses han variat. Hi ha immersió lingüística a les escoles públiques i concertades (no així a moltes privades) i, en general, més possibilitat de defensa de la llengua. Però aquestes coses positives ens han agafat amb la guàrdia baixa. El fet d'haver sortit del franquisme potser ens ha fet oblidar que la política espanyola —amb l'ajut d'una part dels catalans, tot s'ha de dir— continua sent marcadament anticatalana. D'altra part, hi ha menys estabilitat en l'assentament de les persones que arriben a Catalunya, hi ha més transeünts i forans, i és clar que els catalans han optat molt majoritàriament per parlar en castellà amb la gent de fora, ja d'entrada, sense saber si conei-

xen o no el català i quan moltes vegades el castellà no és pas la llengua de la persona a la qual s'adrecen. S'arriba a l'aberració de respondre en castellà a persones que s'adrecen en català a algú, simplement perquè aquesta persona és negra, asiàtica o nord-africana. Com es feia abans a les cases de senyors amb les minyones: una forma com una altra de distància i d'exclusió, encara que a vegades es presenta com a deferència.

Convé precisar també que —contràriament al que a vegades es difon— el problema no és pas que a Catalunya es parlin moltes altres llengües. La confrontació bàsica és només entre català i castellà, i és aquesta darrera llengua la que s'imposa. Això es produeix per la dimissió lingüística de molts catalans, per la gran presència de gent que té com a llengua habitual el castellà, entre els quals destaquen els executius i professionals, amb el seu considerable pes social, i pel paper de llengua primera que té el castellà entre els que tenen altres llengües com a habituals. Però cal no oblidar que el perill principal per al català ve de la imposició del castellà per via institucional i empresarial, i de la debilitat de la reacció dels que s'hi resisteixen o s'hi oposen, qüestions que tenen les seves arrels molt més enllà del tema de la llengua. El problema no és la immigració, com es vol fer creure, sinó la política. I no només la del Govern i dels partits espanyols.

PERSPECTIVES

En quina direcció haurien d'anar encaminades les actuacions per contrarestar la difícil situació en què es troba ara el català? Mai insistirem prou en allò que ja ha estat plantejat sovint: cal fer del català una llengua útil i de prestigi. Però ara cal veure com s'hi pot avançar.

En primer lloc, s'ha de tenir molt present el que ja s'ha dit abans: que el tema de la llengua és un aspecte de les difícils relacions entre Catalunya i Espanya, però no l'únic, i és també només un dels aspectes de la dinàmica general de la societat catalana. I que la qüestió de la incidència de la immigració s'ha de llegir en aquest context més general. No es tracta només de protegir una llengua, sinó d'avançar en el camí d'una societat equilibrada, ben articulada, cohesionada i lliure. En el terreny estricte de la llengua, hi ha d'una banda el tema dels instruments institucionals i legals. N'hi ha molts i s'hi està treballant, però s'hi ha d'insistir: la ja citada immersió lingüística, essencial;⁵ els cursos per a joves i adults; la provisió de mestres, educadors i professors a tots els nivells que siguin capaços d'ensenyar en català, i ho facin, de grat o per llei; l'ús de la llengua catalana en tots els àmbits, en les relacions privades i en els afers públics, cosa que no vol dir de cap manera practi-

5. De la qual caldria fer una aplicació real i efectiva, a tots els nivells de l'ensenyament. Ara mateix, sabem que bona part de la docència es fa en castellà.

car el monolingüisme, com ja deixava clar Ferrater Mora en el seu assaig *Catalanització de Catalunya* (1960). Ara bé, ja que aquí parlem de migració, cal dir que en aquest camp hi ha tanmateix unes actuacions d'importància cabdal. No són actuacions puntuals, sinó una forma de gestionar els fluxos migratoris. Voldria apuntar algunes línies en aquest sentit.

— Promoure l'assentament de les persones que arriben a Catalunya i s'hi volen quedar i, per descomptat, de les seves famílies. Això vol dir posar els mitjans per proporcionar a aquestes persones la possibilitat d'accés a l'educació, la sanitat, l'habitatge i el treball, en les condicions que s'estableixin amb la màxima amplitud de mires. Incorporar-se a la llengua d'un país, si no és aquella en la qual hom ha crescut, no és pas fàcil. Cal o bé estar-hi obligat, o bé veure que és convenient per a la defensa d'unes condicions de vida desitjables o bé simplement tenir-ne ganes. En aquest sentit, un cert nivell de benestar facilita molt les coses.

— Promoure que les persones que han vingut a Catalunya només com a recurs, perquè se'ls han tancat les portes d'altres països als quals es volen dirigir, optin per establir-s'hi d'una manera permanent i voluntària. Que Catalunya sigui, si més no, un lloc d'elecció per defecte. El mateix és vàlid per als que hi han vingut provisionalment. Tot això tenint en compte que fer d'una terra de pas una terra d'assentament és tot un procés, que té els seus costos i que demana el seu temps.

— Incorporar a les persones assentades a Catalunya als projectes de consolidació de la societat catalana. La multiculturalitat com a objectiu és una trampa. La plena incorporació i la complicitat de les persones nouvingudes és ara, com ja ha estat en altres moments, totalment necessària, per als uns i els altres.

— Promoure que transeünts i forans es vegin forçats per les circumstàncies —no per la llei— a respectar la llengua del poble on es troben, encara que no pensin instal·lar-s'hi.

— Fer entendre a la gent que arriba que el català és per als catalans una forma de viure i que aprendre'l és la manera de compartir-ho. I que l'aprenentatge d'una llengua és un enriquiment, que descobreix una altra mirada sobre el món. Alguns dels estrangers que arriben ho poden entendre de manera singular, ja que les seves llengües maternes, com s'ha dit abans, es troben en els seus països en la mateixa situació de subordinació que la dels catalans. A vegades ja en són conscients, però altres vegades és la reivindicació del català la que els fa adonar de la situació colonial de la seva llengua, i poden sintonitzar millor amb la importància que aquí s'hi dóna.

— Mirar d'acabar amb la irregularitat de tants migrants. Catalunya —i Espanya— té una proporció d'irregulars superior a molts altres països europeus. Això és un obstacle molt gran per a la inserció correcta de les persones arribades a un lloc.

— Flexibilitzar el pas de les fronteres, perquè els assentaments siguin opcions d'adscripció als llocs amb el major marge de llibertat possible. Un objectiu de gran

envergadura, que troba sens dubte moltes resistències però que és fonamental, com reconeixia el mateix Parlament de Catalunya en aprovar l'any 2001 el *Document de la Comissió d'Estudi sobre la Política d'Immigració a Catalunya*.⁶

Moltes d'aquestes mesures són prou reconegudes, com ara la lluita contra les situacions d'irregularitat, o lògiques, com ara fer entendre a la gent que arriba la importància que el català té per als catalans, com a mirada pròpia sobre el món, que podem i volem compartir. En tot cas, són coses totes elles gens fàcils d'aplicar amb èxit, com ja he assenyalat en altres ocasions (Pascual de Sans, 2007). Hi juga en contra, entre altres factors —a part de l'acció directa per la imposició del castellà—, el context de generalització de la mobilitat, el pas de la mobilitat com a valor a la mobilitat com a imposició, amb la pèrdua eventual de referències de lloc i la descomposició de xarxes bàsiques, amb els referents personals i col·lectius, que caldrà recompondre. I s'ha de puntualitzar també que tot plegat només pot prosperar si s'emmarca en una conjuntura de redreçament i vertebració de la societat catalana en el seu conjunt i d'assoliment d'una autonomia política, cultural i econòmica.

I, per acabar, tornem a la qüestió més general. Podria fer-ho intentant dir alguna cosa sobre les perspectives d'evolució dels fluxos en la conjuntura actual. Hi ha, certament, molts escenaris possibles, i més encara en etapes agitada com l'actual. És, però, força segur que la mobilitat interna i externa es mantindrà elevada, tot i que són les conjuntures econòmicament altes les que solen propiciar els desplaçaments i aquest no és ara el cas. El context general i la majoria de les polítiques tendeixen al foment de la predisposició a la mobilitat. La vinculació entre les persones i els llocs tendeix a desdibuixar-se, tot i que amb resistències notables.

En relació concretament amb els fluxos exteriors, diria que la situació de crisi pot actuar més fàcilment sobre els fluxos d'arribada de població que sobre les sortides —d'estrangers i d'autòctons. Hi pot haver una frenada en el ritme accelerat d'immigració dels darrers anys. La manca de llocs de treball es pot associar a polítiques restrictives de les entrades. També s'ha de tenir en compte la competència d'altres països amb economies en expansió, que atrauran treballadors —ciutadans seus emigrats prèviament o ciutadans d'altres països— i retindran els que tenen, cosa que se sumará a la ràpida disminució de la natalitat en molts d'aquests països i a la deslocalització cap allà de moltes empreses de l'Europa occidental. L'atur que es genera en alguns llocs podria veure una sortida en l'emigració cap on han anat les empreses. Tot i això, és evident que hi ha extenses regions on la situació política i econòmica empeny molta gent a buscar entorns més propicis, i a vegades ho fa de manera peremptòria. És molt possible que augmenti, d'altra banda, la circulació

6. Resolució 858/VI, de 27 de juny de 2001, publicada al *Butlletí Oficial del Parlament de Catalunya*, núm. 206 (11 juliol 2001).

migratòria, relacionada amb els canvis en les activitats econòmiques i la discontinuïtat dels llocs de treball.

Pel que fa als estocs, es pot dir que una bona part de la població estrangera resident entre nosaltres és aquí amb la intenció de quedar-s'hi, tot i que amb mobilitat dins de l'àmbit de Catalunya, o en l'àmbit espanyol. Ara bé, darrerament s'ha començat a elucubrar sobre l'eventualitat de retorns als països de procedència —en referència als països considerats pobres—, i alguns responsables de treball i d'immigració han plantejat el retorn incentivat. Però, sense entrar en la qüestió ja prou complexa de definir el concepte de *retorn*, tot plegat no és gens clar. La població estrangera, tan heterogènia com és, té ara en conjunt una taxa d'activitat superior a la de la població autòctona. La taxa d'atur dels estrangers és també força superior, cosa sens dubte relacionada amb la seva alta presència en sectors molt afectats per la crisi, com són els serveis i la construcció, on molts estrangers tenen una alta precarietat contractual. Evidentment que hi ha gent que retorna a les seves zones de sortida, com sempre ha passat. Però la manca o la dificultat de treball a casa nostra no treu força a la manca o dificultat de treball als països d'origen. Les equacions no són tan simples. Hi intervé —a part de les polítiques migratòries— la situació econòmica a Catalunya i Espanya (amb una taxa d'atur que en aquests moments —gener de 2009— dobla la mitjana dels països europeus), però hi juga igualment la situació econòmica i política dels països de procedència i, encara, la dels països veïns, que poden representar noves destinacions. I hi intervenen també molts altres factors, segurament de més difícil valoració, com l'actitud de la societat enfront de la immigració, la capacitat d'adaptació d'autòctons i estrangers als canvis en el mercat de treball, la qualificació professional dels uns i els altres o l'existència i ubicació de xarxes de suport familiar.

En qualsevol cas, però, s'ha de tenir en compte que els forts moviments de població viscuts en el passat recent han marcat amb contundència la societat catalana, i que això s'afegeix al foment insistent de la mobilitat en tots els àmbits. Tot plegat conforma l'escenari complex dels nostres dies, al coneixement i reconeixement del qual els científics socials han de mirar de contribuir.

BIBLIOGRAFIA

- ARTAL RODRÍGUEZ, Carmen; PASCUAL DE SANS, Àngels; SOLANA SOLANA, Miguel (2006). *Trajectòries migratòries de la població estrangera a Catalunya: Les poblacions marroquina, equatoriana i pakistanesa*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona. [Publicació en CD]
- CANDEL, Francesc (1964). *Els altres catalans*. Barcelona: Edicions 62.
- CARDELÚS, Jordi; PASCUAL DE SANS, Àngels; SOLANA SOLANA, Miguel (1999). *Migracions, activitat econòmica i poblament a Espanya*. Bellaterra (Barcelona): Universitat Autònoma de Barcelona. Servei de Publicacions.

- FERRATER MORA, Josep (1980). «Conreu de la llengua», capítol de l'assaig *Catalanització de Catalunya*, 1960. A: *Les formes de la vida catalana i altres assaigs*. Barcelona: Edicions 62, p. 139-142.
- MIGUEL LUKEN, Verónica de; SOLANA SOLANA, Miguel; PASCUAL DE SANS, Àngels [dir.] (2007). *Redes sociales de apoyo: La inserción de la población extranjera*. Bilbao: Fundación BBVA.
- PASCUAL DE SANS, Àngels (2007). *La mobilitat espacial i l'assentament de la població: Un exemple d'interacció entre pressió social i interès científic*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- PASCUAL DE SANS, Àngels; CARDELÚS, Jordi (1990). *Migració i història personal: Investigació sobre la mobilitat des de la perspectiva del retorn*. Bellaterra (Barcelona): Universitat Autònoma de Barcelona. (Publicacions d'Antropologia Cultural)
- (1998). «Migracions a Catalunya: entre la mobilitat i l'assentament». A: GINER, Salvador [dir.]. *La societat catalana*. Barcelona: Institut d'Estadística de Catalunya, p. 189-200.
- PORTES, Alejandro (2008). «Migration and social change. Some conceptual reflections». [Document inèdit] [Text per a la conferència «Theorizing Key Migration Debates», Universitat d'Oxford].
- RECAÑO VALVERDE, Joaquín (2002). «La movilidad geográfica de la población extranjera en España: un fenómeno emergente». *Cuadernos de Geografía*, núm. 72, p. 135-156.
- (2006). «La movilidad geográfica de la población extranjera en España: factores socio-demográficos y territoriales». A: *Actas del X Congreso de la Población Española*. Pamplona: Universidad de Navarra.